

PAPER DETAILS

TITLE: Fâtîmî-Ihsîdî İlişkileri (323-358/935-969)

AUTHORS: Furkan ERBAS

PAGES: 83-110

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2370939>

FÂTİMÎ-İHŞÎDÎ İLİŞKİLERİ (323-359/935-970)

Furkan ERBAŞ*

Öz

Şii/İsmâîlî mezhebine mensup Fâtımîler, İfrîkîye’de kuruldukları andan itibaren doğuya doğru genişleme siyaseti gütmüşlerdir. Bu siyasî hedef çerçevesinde Türk hânedanlığı İhşîdîler’in sahip olduğu Mısır topraklarını ele geçirmek maksadıyla çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. İki taraf arasında otuz yılı aşkın süren ilişkiler Fâtımîler’in Mısır ve ardından Sûriye’yi ele geçirmeleriyle sona ermiştir. Bu süreçte Fâtımîler ile İhşîdîler arasında siyasî ve askerî sahada çeşitli karşılaşmalar gerçekleşmiştir. Bu makalede Fâtımîler’in İhşîdîler ile olan ilişkileri ele alınmıştır. İslâm dünyasının doğusunda Fâtımîler batısında ise İhşîdîler’in siyasî olarak güçlerini artırdığı bir vasatta iki taraf arasındaki ilişkiler dikkat çekici olayları muhtevi olmuştur. Söz konusu gelişmelerin o dönemin İslâm dünyasını yakından ilgilendirmesi araştırma konusunun önemini artırmaktadır. Dolayısıyla ilgili döneme ışık tutan kaynakların incelenerek yaklaşık otuz beş yıllık sürecin panoramasının ortaya konulması faydalı olacaktır. Fâtımî-İhşîdî ilişkilerini ele alan çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fâtımî-İhşîdî ilişkilerinin başlangıcı incelenecektir. İkinci bölümde ise Mısır’ın Fâtımîler’in hâkimiyetine geçmesi konusu işlenecektir. Son olarak üçüncü bölümde Fâtımîler’in Sûriye’yi ele geçirerek İhşîdîler’e son vermeleri bahsi ele alınacaktır. Söz konusu çalışmanın öncelikli hedefi Fâtımî-İhşîdî ilişkilerinin İslâm dünyasındaki yansımaları ve etkilerini ele alarak konu hakkında net bir fikir vermeye çalışmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Fâtımîler, İhşîdîler, Mısır, Sûriye, Halife Mu‘izz-Lidînillâh, Kâfûr el-İhşîdî.

* Arş. Gör. Iğdır Üni. İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı
e-posta: furkan.eras@igdir.edu.tr ORCID: 0000-0002-2021-6445

Atıf/Cite as: Erbaş, Furkan. “Fâtımî – İhşîdî İlişkileri” *Dini Araştırmalar*, 25/62 (Haziran 2022), 83-110, <https://doi.org/10.15745/da.1102621>

Fatimid-Ihshidi Relations (323-359/935-970)

Abstract

Fatimids, bound up the Shiite/Isma'ili sect, have pursued a policy of expansion towards the east since they were established in Ifrîkiye. Within the framework of this political goal, the Turkish dynasty made various attempts to seize the Egyptian lands owned by the Ikhshidids. The relations between the two sides, which lasted for more than thirty years, ended with the Fatimids seizing Egypt and then Syria. In this process, various political and military encounters took place between the Fatimids and the Ikhshidids. In this article, the relations of the Fatimids with the Ikhshidids are discussed. The relations between the two sides included remarkable events in a medium where the Fatimids in the east of the Islamic world and the Ikhshidid in the west increased their political power. The fact that these developments were closely related to the Islamic world of that period increases the importance of this research. Therefore, it would be beneficial to reveal the panorama of the thirty-five-year period by examining the sources that shed light on the relevant period. Our study, which deals with the Fatimid-Ikhshidid relations, consists of three parts. In the first part, the beginning of the Fatimid-Ikhshidid relations will be examined. In the second part, the subject of the Fatimids taking Egypt from the Ikhshidids will be discussed. Finally, in the third chapter, the issue of the Fatimids capturing Syria and putting an end to the Ikhshidids will be discussed. The primary goal of the study in question will be to try to give a clear idea about the subject by addressing the reflections and effects of Fatimid-Ikhshidid relations in the Islamic world.

Keywords: Islamic History, Fatimids, Ikhshidids, Egypt, Syria, Caliph al-Mu'izz li-Dîn Allâh, Kafur al- Ikhshidid.

Summary

The 4th AH (10th CE) century is a century when many states and dynasties were established in the Islamic world. Islamic states and dynasties, established almost simultaneously in the East and West, soon began to struggle with each other. The most notable of these struggles were between the Fatimids established in Maghrib and the Turkish Ikhshidid dynasty established in Egypt. From the moment they were founded, the Fatimids had made it a state policy to seize the eastern region. For this reason, they had organized attacks on Egypt since the first Caliph Ubaydullah al-Mahdi. These relentless attacks, which

started right before the Ikhshidid's appearance on the stage of history, were able to be eliminated by the Abbasid commanders. After the Ikhshidid founder, Muhammad Ibn Tughj al-Ikhshid, established his dynasty in Egypt, Fatimid attacks targeted the Ikhshidids. However, as a result of the strong resistance of the Ikhshidids, the Fatimids weren't be able to capture Egypt. Realizing that they could not seize Egypt by force, the Fatimids changed their policy and called the Ikhshidids to follow them through diplomatic means, but Ikhshidids amirs, especially Muhammad ibn Tughj, left these efforts inconclusive.

By the time of the Caliph Mu'izz-Lidînillâh, the Fatimids resolved all their problems in domestic politics and conducted successful operations abroad against the Byzantine Empire and the Andalusian Umayyad State. At this time, some orders were placed on the Ikhshidid throne due to his young age, but these were they could not show much presence under the rule of Kafur, of the commander Muhammad ibn Tughj al-Ikhshid. Kafur, who took control of the dynasty, had to follow a balanced policy against Mu'izz. Although Mu'izz called Kafur to pay allegiance to him, Kafur continued to be loyal to the Abbasid Caliphate to which he was attached. However, Kafur kept his relations with Mu'izz at a certain level and prevented the Fatimids from attacking Egypt. Again, in this period, Kafur's taking harsh measures against the Shiites who demonstrated on some Shiite holidays was one of the motives that increased the tension between the Fatimids and the Ikhshidids. However, in this period, the propagandists of Mu'izz in Egypt continued their propaganda to prepare the ground for the Fatimids to easily take over Egypt.

The extensive attack launched by the Byzantine Empire on the island of Crete in this period made it necessary for the inhabitants of the island to seek help from both the Ikhshidids and the Fatimids at the same time. The offer and desire of Caliph Mu'izz to unite with Kafur and help the Muslims of Crete island against the Byzantine Empire did not come true due to Kafur's inactivity, and as a result, the island of Crete fell in front of many Islam states. Kafur died shortly after this development, and Egypt was left alone with a great socio-political and economic crisis right after his death. The Ikhshidids were weakened politically in a short time due to reasons such as the excessive increase in the cost of living, famine, and the state's leaders and wealthy aristocrats becoming debauched. Finally, the Caliph Mu'izz turned this crisis into an opportunity and, after a perfect preparation, sent his army led by Jawhar in 358 AH (969 CE), defeated the Ikhshidids, and captured Egypt after a small war.

The conquest of Egypt by the Fatimids created a great shock effect in the Sunni world. Because it was predicted that the Ikhshidids would not give way to the Fatimids, as they had before. However, the fact that the Ikhshidids came to the point of political and military exhaustion after Kafur's death was an important factor that prepared their end. However, the fact that the Buwayhids and Hamdanids, especially the Abbasid Caliphs under the control of the Buwayhids, could not help the Ikhshidids, made the Fatimids work easier. The Ikhshidids troops, who suffered a great defeat against the Fatimids, were scattered in many places, especially in Syria. Despite the absence of a central administration, the Fatimids took action against the Ikhshidids, who showed signs of recovery in Damascus. The Fatimids, who captured a large part of Palestine and then Syria in a short time, finally eliminated the Ikhshidids, who were able to survive for 35 years. In this process, while the Fatimids eliminated many Ikhshidid elements, they did not neglect to give some important administrative duties to those who surrendered and gave their allegiance.

Giriş

İfrîkiye'de 297 (909) yılında Ağlebîler'i (184-296/800-909) ortadan kaldırarak kuruluş sürecini tamamlayan Fâtımîler (297-567/909-1171), ilk andan itibaren Mağrib'de Endülüs Emevîleri (138-422/756-1031), Sicilya'da ise Bizans İmparatorluğu gibi dönemin önde gelen devletleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelelerde genel anlamda başarılı olan devletin asıl amacı kurulduğu andan itibaren başta Mısır olmak üzere doğu bölgesini ele geçirmek olmuştur. Zira Fâtımîler'in ilk halifesi Ubeydullâh el-Mehdî (297-322/909-934)¹ Sûriye'ye bağlı Selemiye'de² doğmuştu. Ayrıca amansız düşman olarak gördükleri Abbâsîler, Irâk topraklarında hüküm sürmekteydi. Bu yüzden Fâtımîler için doğu topraklarının ele geçirilmesi büyük önem arz etmiştir. Bu amaç doğrultusunda doğunun anahtarı olarak gördükleri Mısır'ı hâkimiyet altına alma çabası içerisinde olmuşlardır Bu durum kısa süre içerisinde Fâtımîler ile Abbâsîler'e (132-656/750-1258) sembolik de olsa bağlı

1 Hakkında geniş bilgi için bk. Hasan İbrâhîm Hasan - Tâhâ Ahmed Şeref, '*Ubeydullâh el-Mehdî İmâmı's-Şî'atî'l-İsmâ'iliyye ve Müessisü'd-Devleti'l-Fâtîmiyye fî Bilâdi'l-Mağrib* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1947); Ârif Tâmir, '*Ubeydullâh el-Mehdî* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1980).

2 Sûriye'de bulunan Hama şehrinin nahiyyelerinden olan Selemiye hakkında geniş bilgi için bk. Şihâbüddîn b. 'Abdullâh Yâkût el-Hamevî, '*Mu'cemü'l-Büldân*, nşr. Dârü Sâdır (Beyrut: Dârü Sâdır, 1993), 3/240-241.

olan Türk hânedanlığı İhşîdîler'in (323-358/935-969) siyasî ve askerî açıdan karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Abbâsî Halifesi Râzî-Billâh (322-329/934-940) döneminde 323 (935) yılında Mısır valiliğine getirilen Türk komutan Muhammed b. Tuğç b. Cuf el-İhşîd'in (323-334/935-946) vasıtasıyla temelleri atılan İhşîdî hânedanlığı kısa süre içerisinde gücünü ispat ederek Mısır merkezli olmak üzere Filistin ve Sûriye bölgelerini hâkimiyeti altına almıştır. Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmeden doğuyu hâkimiyet altına alamayacakları gerçeği kısa süre içerisinde sınır komşusu olan iki devletin askerî sahada karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. İlk Fâtımî halifesi Ubeydullâh el-Mehdî'den itibaren Mısır'a gerçekleştirilen saldırıları bertaraf etme gayretinde olan İhşîdî hanedanlığı, Sunnî dünyanın Şîî İsmâîlîler'in eline geçmesini engelleme çabası içinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında İhşîdîler, Fâtımîler'in doğuya açılmalarını engellemek için önemli bir misyon üstlenmiştir. İki devletin yaklaşık otuz yıl boyunca siyasî ve askerî sahada birçok kez karşı karşıya gelmeleri İslâm tarihi açısından dikkat çekici olayları muhtevi olmuştur.

1. Fâtımî-İhşîdî İlişkilerinin Başlangıcı

İlk Fâtımî halifesi Ubeydullâh el-Mehdî, Mağrib'de devletin istikrarını sağlamasının ardından henüz İhşîdîler kurulmadan önce Mısır'a saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Fâtımî-İhşîdî ilişkilerini ele almadan önce kısaca bu sürece değinmek konunun bağlamı açısından daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Fâtımî ordusunun Mısır'a karşı ilk saldırısı Zilhicce 301 (Temmuz 914) yılında gerçekleşmiştir. Halife Ubeydullâh el-Mehdî veliaht oğlu Muhammed el-Kâim liderliğinde ordusunu Mısır'a göndermiş, Fâtımî ordusu öncelikle Berka'ya³ ulaşarak burayı ele geçirmiştir.⁴ Ardından Fâtımî ordusu Mısır topraklarına girerek İskenderiye⁵ ve Feyyûm'u⁶ hâkimiyet altına almıştır. Fâtımîler'in ilerleyişini haber alan Abbâsî Halifesi el-Muktedir-Billâh

³ İskenderiye ile İfrîkiye arasında sahil şeridinde bulunan şehir hakkında detaylı bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 1/388-389.

⁴ 'Arîb bin Sa'd, *Silatü Târîhi't-Taberî*, nşr. M. J. de Goeje (Leiden: Matbaatu Beril, 1897), 52. Sa'îd b. Bıtrîk, Berka'yı Habâse'nin ele geçirdiğini atkarmaktadır. Bk. Sa'îd b. Bıtrîk, *et-Târîhu'l-Mecmû' 'ale't-tahkîk ve't-tasdik*, nşr. L. Cheikho vd. (Beyrut: Eutychie Patriarchae Alexandrini Annales, 1905), 109.

⁵ Kâhire'nin kuzey batısında sahil şeridinde bulunan şehir hakkında geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 1/182-189.

⁶ Kâhire'nin güney batısında yer alan şehir hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 4/286-288.

(295-320/908-932) hemen Mûnis el-Hâdim (ö. 321/933) komutasında büyük bir orduyu Fâtımî ordusunun üzerine sevk etmiş iki taraf arasında meydana gelen savaşta Abbâsî ordusu Fâtımî ordusunu hezimete uğratmıştır.⁷ Zilkade 302 (Mayıs 915) yılında Ubeydullâh el-Mehdî bu sefer Habâse adlı bir komutanı Mısır'a göndermiş, ancak Fâtımî ordusu Mûnis karşısında bir kez daha başarısız olmuştur.⁸ Bu mücadelede İhşîdîler'in kurucusu Muhammed b. Tuğç, Abbâsî ordusu adına önemli yararlılıklar göstermiştir.⁹ Safer 307 (Temmuz 919) tarihinde Ubeydullâh el-Mehdî bir kez daha oğlu Muhammed el-Kâim kumandanlığında karadan ve denizden kalabalık orduları Mısır'a sevk etmiştir. el-Kâim ile Mûnis arasında meydana gelen mücadelelerde Abbâsî ordusu Fâtımîler'i yine yenilgiye uğratmıştır.¹⁰ el-Kâim-Biemrillâh'ın (322-334/934-946)¹¹ babasından sonra tahta çıkmasının ardından çok geçmeden 323 (935) yılında Abbâsîler'in onayıyla İhşîdî hânedanlığı Mısır'da kuruldu. Bu tarihten itibaren iki devlet siyasî ve askerî açıdan karşı karşıya gelmeye başladı. Muhammed b. Tuğç'un Mısır'da göreve gelmesinin ardından Mısır'daki filo komutanları Alî b. Bedr ve Beckem¹² isyan ederek İskenderiye'de bulunan Fâtımî destekçisi Habeşî b. Ahmed'in¹³ yanına gittiler, daha sonra onunla birlikte

⁷ 'Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 6/483. Ayrıca bk. 'Alî İbn Zâfir, *Ahbâru'd-Düveli'l-Munkatî'a*, nşr. André Ferrê (Kahire: Institut Français d'archéologie orientale, 1972), 14. Makrîzî, savaşın 302 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bk. Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîne'l-hulefâ'*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl (Kahire: Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1996), 1/69.

⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Mearif, 1967), 10/149-150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/486. Sa'îd b. Bitrîk, Habâse'nin bu sefer esnasında Feyyûm'u işgal ettiğini, el-Kâim'in ise ona yardımcı gelen kuvvetlerin komutanlığını yaptığını aktarmaktadır. Sa'îd b. Bitrîk, *et-Târihu'l-Mecmû'*, 109-110. Arîb bin Sa'd ise Kâim ile Habâse'nin birlikte hareket ettiklerini aktarmaktadır. Bk. 'Arîb bin Sa'd, *Sıla*, 53.

⁹ Hasan b. İbrâhîm İbn Zûlâk, *Sîretü Muhammed b. Tuğc el-İhşîd, Şezerât min küttübün mefkûde fi't-târih içinde*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 227; Asri Çubukçu, "Muhammed b. Tuğç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/584.

¹⁰ Muhammed b. Yûsuf Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, nşr. Rhuvon Guest (Leiden: y.y., 1912), 275, 276; 'Arîb bin Sa'd, *Sıla*, 53; İbn Zâfir, *Ahbâru'd-Düvel*, 14. İbnü'l-Esîr tarihi 306 olarak vermektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/501. Ayrıca bk. Sa'îd b. Bitrîk, *et-Târihu'l-Mecmû'*, 80.

¹¹ Hakkında geniş bilgi için bk. Ârif Tâmir, *el-Kâim-Biemrillâh* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1980).

¹² Araştırmacı Aydın Çelik Alî b. Beckem olarak vermektedir. Bk. Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 95.

¹³ Kindî onu Mağribliler'in önde geleni olarak takdim etmektedir. Bk. Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 281. Ayrıca Kindî'nin belirttiğine göre Safer 322'de (Ocak-Şubat 934) Habeşî b. Ahmed, Mısır halkı ile bir antlaşma imzalamıştır. Ancak antlaşma kısa sürmüş Fâtımîler adına hareket eden Habeşî Mısır halkı ile savaşmaya devam etmiştir. Bk. Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*,

Fâtımîler'in elinde bulunan Berka'ya sığındılar. Alî ile Beckem çok geçmeden el-Kâim'e katıldıklarını ilân etti ve Fâtımî ordusunu Mısır'a saldırmaya teşvik ettiler.¹⁴ Halife el-Kâim hemen fırsatı değerlendirmek için 324 (936) yılında Mağrib'den hizmetlisi Zeydân ile Âmir el-Mecnûn kumandanlığında iyi teçhiz edilmiş bir orduyu Mısır'a sevketti.¹⁵ Muhammed b. Tuğç gelişen olayları haber alınca Rebûlevvel 324'te (Ocak-Şubat 936) kardeşi Hasan¹⁶ ve komutan Sâlih b. Nâfi'i İskenderiye ve Sa'id¹⁷ topraklarına gönderdi. Bu sırada Fâtımî ordusu ile birlikte hareket eden Beckem, İhşîdî ordusundan önce Rebûlâhîr 324'te (Şubat-Mart 936) İskenderiye'ye girdi. İhşîdî ordusu ise 22 Rebûlâhîr 324'te (19 Mart 936) İskenderiye'ye vardı ve burada başlarında Ya'îş el-Kutâmî ve Ebû Tâzert el-Kutâmî¹⁸ adlı komutanlar bulunan Fâtımî ordusu ile karşılaştı. 5 Cemâziyelevvel 324'te (31 Mart 936) iki ordu Terûce¹⁹ ile Ablûk²⁰ arasında bir yerde savaşa tutuştu ve Fâtımî ordusu İhşîdîler tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Ya'îş başta olmak üzere birçok askerini savaş meydanında yitiren Fâtımîler çok sayıda esir vermekten de kurtulamadı. Hasan b. Tuğç ile Sâlih b. Nâfi' İskenderiye şehrine girdiklerinde burada birçok Fâtımî unsurunu ortadan kaldırdılar. Beckem ise çareyi beraberindekiler ile Berka'ya kaçmakta buldu. İhşîdî komutanlar beraberindeki esirler ile muzaffer bir şekilde Cemâziyelevvel 324'te (Nisan 936) Cîze'ye²¹ geldiler. Aynı

283,284. Yine Kindî'nin belirttiğine göre Habeşî b. Ahmed Safer 324'te (Aralık-Ocak/935-936) İskenderiye ile Berka arasında bulunan Ramâde denilen yerde vefat etmiştir. Bk. Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 287. Ramâde hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 3/66.

14 Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffâ' el-Kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991), 3/148.

15 Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 287-288; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/100; Ferhât ed-Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, çev. Hammâdî es-Sâhilî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 244; Çelik, *Fâtımîler*, 96.

16 İbn Zâfir kardeşinin adını Abdullâh olarak vermektedir. Bk. İbn Zâfir, *Ahbâru'd-Düvel*, 15.

17 İçerisinde birçok şehri barındıran ve geniş bir bölgeyi kapsayan Sa'id hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 5/408; Ahmet Kavas, "Sa'id", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/544-546.

18 Kindî, Ebû Tâzert olarak vermesine rağmen bazı araştırmacılar Ebû Teznîr şeklinde vermişlerdir. Krş. el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 288; ed-Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye*, 244; Çelik, *Fâtımîler*, 96.

19 İskenderiye'ye bağlı bir belde olan Terûce hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/27-28.

20 Yer hakkında kaynaklarda bilgi tespit edemedik.

21 Fustât'ın batısında yer alan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Detaylı bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/200.

ay içerisinde başlarındaki liderlerden Âmir el-Mecnûn olmak üzere yüz küsur Fâtımî esiri şehirde dolaştırılıp teşhir edildi ve daha sonra hapsedildi.²² Fâtımî ordusu almış olduğu bu ağır yenilgiyle bir kez daha Mısır seferini olumlu neticelendiremedi. el-Kâim, veliahtlığı ve hilâfeti sürecinde Mısır'ı ele geçirmek için yaptığı teşebbüslerden sonuç alamayınca politika değiştirerek Muhammed b. Tuğç'u diplomatik yollar ile tarafına çekmek için gayret gösterdi.²³ el-Kâim, Muhammed b. Tuğç'a gönderdiği mektuplarda onu Abbâsîler'e itaatten vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Bir rivayete göre Muhammed, Abbâsîler'e olan bağlılığını bırakarak Kâim'e biat etmiş ve adına hutbe okutmuştur. Üstelik Muhammed'in, kızını el-Kâim'in oğlu Mansûr ile evlendirme teşebbüsünde bulunduğu ancak el-Kâim'in buna sıcak bakmamasından ötürü bu yakınlığın tesis edilemediği aktarılan rivayetler arasındadır.²⁴ İbn Sa'îd'in aktardığı bu bilgiyi diğer kaynakların aktarmaması, Muhammed b. Tuğç'un Fâtımîler'e biat etmesi durumunda Kâim'e bağlı bir vali gibi hareket etmesi zorunluluğunun söz konusu olması gibi nedenler, ilgili rivayete kuşkulu yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır.

Öte yandan el-Kâim'in 324 (936) yılındaki başarısız Mısır hamlesinden sonra kendisine itaat etmeyen Muhammed'e bir kez daha neden saldırmadığı soru olarak sorulabilir. Kuşkusuz bunda el-Kâim'in Mısır hayallerine kavuşmasını engelleyen hâricî Ebû Yezîd en-Nükkârî²⁵ isyanının büyük payı olmuştur. Zira 316 (928) yılından itibaren Mağrib'de Fâtımîler aleyhinde örgütlenerek etrafına büyük kitleler toplayan Ebû Yezîd, 332 (943) yılında büyük çaplı bir isyan başlatmış ve yaklaşık dört yıl gibi bir süre Fâtımîler'i ciddi an-

²² Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 287-288; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/100; 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsâruhum min zevi's-sultânî'l-ekber*, nşr. Halîl Şehâde (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001), 4/52; Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 3/288-289.

²³ Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtîmiyye fî'l-Mağrib ve Mısır ve Sûriye ve Bilâdi'l-Mağrib* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1981), 119-120.

²⁴ 'Alî İbn Sa'îd el-Mağribî, *Geschichte der İhşîden und fustâtenische Biographien (el-Muğrib fî hule'l-Mağrib adlı eserin İhşîdîler ile ilgili bölümü)*, nşr. Knut Leonard Tallqvist (Leiden: E. J. Brill, 1899), 26, 27; Seyyide Kâşif, *Mısır fî 'asrî'l-İhşîdiyyîn* (Kahire: Matbaatu Câmîati Fuâd, 1950), 360-362; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi "Abbâsîler Devrindeki İslâm Devletleri"* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 5/153-154; Muhammed Cemâlüddîn Sürûr, *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtîmiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1995), 61-62.

²⁵ İsyân hakkında bilgi için bk. Ethem Ruhi Fıçlalı, "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/259-260.

lamda yıpratmıştır. el-Kâim'in ölmesiyle tahta oturan Mansûr-Billâh'ın (334-341/946-953)²⁶ İhşîdîler'e karşı mutedil bir siyaset çizgisi takip etmiş olma ihtimâli güçlüdür. Zira Mansûr, devletin bütün kaynaklarını seferber ederek Ebû Yezîd isyanını bastırmakla meşguldü. Bu durum onun Mısır ile ilgilenememesine sebebiyet vermiştir. Nitekim bu döneme dair kaynaklarda Fâtımî-İhşîdî ilişkileri hakkında malumat bulabilmek pek mümkün görünmemektedir.

Fâtımîler'in Mısır'a olan tamahlarının azalması İhşîdîler'in sınırlarını genişletmelerine neden oldu. Muhammed b. Tuğç, Abbâsî Emîrû'l-ümerâsı İbn Râik'in (ö. 330/942) ölmesiyle Sûriye topraklarını ele geçirdi.²⁷ Muhammed'in ölümünün ardından İhşîdî tahtına on beş yaşındaki oğlu Ünûcûr (334-349/946-960) geçti. Yaşının küçük olmasından ötürü İhşîdî ailesinin hizmetlisi Ebû'l-Misk Kâfur (355-358/966-969) ona vâsî tayin edildi ve devletin yönetimini tamamen eline aldı.²⁸ Ünûcûr'un vefatının ardından tahta kardeşi Alî (349-355/960-966) geçti.²⁹ Çok geçmeden Alî'nin ölmesiyle tahta bu zamana kadar devleti emirlere niyâbeten yöneten Kâfûr geçti. Kâfûr'un İhşîdî tahtına geçmesiyle Fâtımî-İhşîdî ilişkilerinin canlılık kazandığı görülmektedir. Bu sırada Fâtımî tahtında Mansûr'un ölümünden sonra oğlu Mu'izz-Lidînillâh (341-365/953-975)³⁰ bulunmaktaydı. Fâtımî-İhşîdî ilişkilerinin ön plana çıktığı bu dönemde Mu'izz, Mısır'ı ele geçirmek için dâîleri vasıtasıyla Mısır'da önemli derecede propaganda faaliyetleri gerçekleştirmekteydi.³¹ Rivayete göre Mu'izz'in dâîleri Kâfûr'un ölümünün, efendileri Mu'izz'in Mısır'ı ele geçirmesinin işareti olacağını ifade ederek propagandalarını sürdürmektey-

²⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ârif Tâmir, *el-Mansûr-Billâh* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1980).

²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/162.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/211; Michael Brett, *The Rise of the Fatimids* (Leiden: Brill, 2001), 291; Michael Brett, *Fâtımî İmparatorluğu*, çev. Fatih Yücel (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 111.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/268.

³⁰ Hakkında detaylı bilgi için bk. Hasan İbrâhîm Hasan - Tâhâ Ahmed Şeref, *el-Mu'izz-Lidînillâh İmâmu Şî'ati'l-İsmâ'îliyye ve Müessisu'd-Devleti'l-Fâtımiyye fî Mısr* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısrıyye, 1947); Ârif Tâmir, *el-Mu'izz-Lidînillâh el-Fâtımî* (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1982).

³¹ Mu'izz'den önceki ilk üç halife döneminde Fâtımîler'in Mısır'daki propagandalarına dair bilgi için bk. Hasan - Şeref, *el-Mu'izz-Lidînillâh*, 69; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-Fâtımiyyîn fî şimâli İfrîkiye ve Mısr ve Bilâdi's-Şâm* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001), 185. Ayrıca bk. Farhad Daftary, *İsmâilîliler Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 253.

diler.³² Fâtımîler'in Mu'izz döneminde İhşîdîler'in elinde bulunan Mısır'daki propagandaları öylesine yoğun bir hâl almaya başlamıştı ki Mısırlı askerler, Fâtımî taraftarı Şîîler'e karşı sert müdahaleler gerçekleştirmeye başlamışlardı. Bununla ilgili bir örnekte Âşûrâ gününde Mısırlı askerler vatandaşlardan yolda denk geldiklerini çevirerek dayısının kim olduğunu sormakta, cevap Muâviye olduğunda ikramlarda bulunmakta ancak herhangi bir cevap verilmediğini gördüklerinde bu kişinin Şîî olduğuna inanarak mallarına el koymakta ve elbiselerini soyarak teşhir etmekteydiler.³³ Kâfûr'un Mısır'daki Şîîler'e karşı bu sert tutumundan haberdar olan Mu'izz, Kâfûr ve adamlarının lüks ve şatafat içerisinde yaşamaktan haz aldıklarını, böylece savaş ve mücadeleden kaçtıklarını ifade ederek yönetimine karşı eleştirilerde bulunmuştur.³⁴

Kâfûr döneminde Mu'izz'in Mısır'ı ele geçirmek için hazırlıklar yaptığı bilinmektedir. Ancak Kâfûr döneminde Mısır'a neden saldırmadığı yönünde kaynaklarda bazı rivayetler yer almaktadır. Mu'izz ordusunu Mısır'a göndermek için hazırlıklar yaptığı sırada, annesi Hac görevini ifâ etmek üzere yola çıktı. Mu'izz'in annesinin Hac için yola çıktığını haber alan Kâfûr, Mu'izz'in annesi Mısır'a gelince onu konuk olarak ağırlamış ve kendisiyle ilgilendi. Ayrıca Mu'izz'in annesi Mısır'dan Hac için yola çıktığında yanlarında eşlik etmesi için bir orduyu görevlendirdi. Hac görevini ifâ ettikten sonra geri dönen Mu'izz'in annesi, Mısır'da Kâfûr'un kendisiyle nasıl ilgilendiğini sitayişle anlatarak oğlunu Mısır'ı ele geçirmekten alıkoydu. Bundan dolayı Mu'izz Mısır'ı ele geçirmek için Kâfûr'un ölümünü bekledi.³⁵ Bu bilgi Kâfûr'un Mu'izz karşısında dengeli bir politika gözeterek Fâtımîler'in Mısır'a saldırılarını engellemesi anlamında kıymet arzetmektedir.

Diğer taraftan Mu'izz'in Kâfûr ile ilişkisinin iyi düzeyde olduğunu gösteren bazı rivayetlere sahibiz. İbn Tağrîberdî, Kâfûr'un Mu'izz'e hediyeler gönderdiğini ve ona karşı ilgi duyduğunu buna karşın Abbâsîler'e karşı yapma-

³² el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/102; Shainool Jiwa, *Towards A Shi'i Mediterranean Empire: Fatimid Egypt and The Founding Cairo (İtti'âzu'l-Hunefâ'nın Mu'izz ile ilgili kısmının İngilizceye Tercümesi)* (London: I.B.Tauris & Co, 2009), 67.

³³ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/146 (İng., 115-116); Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 84-85.

³⁴ Ebü'l-Hasen b. Ahmed Kâdî 'Abdülcebbâr, *Tesbîtü Delâ'ili'n-nübüvve*, thk. Abdülkerîm Osmân (Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, ts.), 2/604.

³⁵ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. İbrâhîm ez-Zîbek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 15/160; a.mlf, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1989), 26/349.

cık davranışlarda bulunduğunu aktarmaktadır.³⁶ Öte yandan Kâfûr'un Halife Mu'izz'e biat ettiğini ifade eden tarihçiler de vardır.³⁷ Üstelik rivayeti veren Dâî İdrîs bir başka eserinde Kâfûr'un Mu'izz adına Kâhire şehrini kurduğunu belirtmektedir.³⁸ Ancak bu bilgiler diğer hiçbir kaynak tarafından teyid edilmemektedir. Ayrıca 357 (968) yılında öldüğünü bildiğimiz Kâfûr'un Mu'izz adına 358 (969) yılında yapımına başlanan Kâhire şehrini bitirmiş olması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ilgili rivayetlere ihtiyatla yaklaşmakta yarar vardır. Bu dönemde ilgili rivayetlerin tümüne bakıldığında Kâfûr'un denge politikası gözeterek sembolik olarak Abbâsîler'e bağlı bir şekilde hareket ettiğini, bunun yanında Fâtımîler ile ilişkilerini makul düzeyde sürdürdüğünü ifade etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Halife Mu'izz döneminde Fâtımîler ile İhşîdîler arasında dikkat çeken son derece önemli başka bir hâdise daha yaşanmıştır. Bizans İmparatoru II. Romanos'un (m. 959-963) 349 (960) yılında Müslümanların elinde bulunan Girit³⁹ adasına başlattığı sefer neticesinde adadaki halk önce filî olarak bağlı oldukları İhşîdîler'den yardım istediler.⁴⁰ Ancak İhşîdîler'in kendilerine yardım etme noktasında zaafiyet içerisinde olduğunu gören Girit halkı, batı Akdeniz'de ve Sicilya'da kısa süre öncesine kadar Bizans İmparatorluğuna kök söktürüp barışa zorlayan⁴¹ Halife Mu'izz'den yardım istemek zorunda kaldılar. Halife Mu'izz, Girit Müslümanlarına yardım edeceğine dair güçlü bir teminat vererek onları ülkelerine geri gönderdi.⁴² Kısa süre içerisinde önce Bizans İmparatoru II. Romanos'a tehditvârî mektuplar göndererek Girit adasına başlattığı saldırıyı bir an önce sonlandırmasını aksi takdirde olacıklara katlanacağını bildirdi.⁴³ Mu'izz, daha sonra İhşîdî yöneticisi Kâfûr ile temas kura-

³⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, 4/8.

³⁷ 'İmâdüddîn Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmü'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985), 663; Shainool Jiwa, *The Founder of Cairo The Fatimid Imam-Caliph al-Mu'izz and his Era (Uyûni'l-Ahbâr adlı eserin Mu'izz ile ilgili kısmının İngilizceye Tercümesi)* (London: I.B. Tauris & Co., 2013), 194-195.

³⁸ 'İmâdüddîn Dâ'î İdrîs, *Zehrü'l-Me'ânî*, nşr. Mustafâ Gâlib (Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmiyyeti li'd-dirâsât, 1991), 232-234.

³⁹ Akdeniz'in orta bölümünde bulunan Girit adası hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 1/236.

⁴⁰ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, thk. Habîb el-Fakî ve dğr. (Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996), 444.

⁴¹ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 442-443.

⁴² Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 446-447.

⁴³ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 443-444; Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, çev. Michael Bonner (Leiden: Brill, 1996), 405.

rak onu birlikte Girit adası Müslümanlarına yardım etmeye çağırdı. Kâfûr'a yazdığı mektupta Rebûlâhîr 350'de (Mayıs 961) gemileriyle birlikte Berka'da kendisine katılmasını rica etmekte, birlikte hareket etmeleri durumunda Bizans İmparatorluğunun Girit'i ele geçirmesini engelleyeceklerini temenni ettiğini belirtmekteydi.⁴⁴ Ancak Mu'izz'in bütün çabasına rağmen Kâfûr ikna olmadı. İhşîdîler'in herhangi bir yardım teşebbüsünde bulunmadığını gören Mu'izz de Girit için gerekli desteği sağlayamadı. Dolayısıyla Bizans İmparatorluğuna karşı olası bir Fâtımî-İhşîdî ittifakı gerçekleşmemiş nihayet Girit adası Muharrem 350'de (Mart 961) düşmüştür.⁴⁵

2. Mısır'ın Fâtımîler'in Hâkimiyetine Geçmesi

Kâfûr'un 357 (969) yılında ölümünün ardından İhşîdî tahtına küçük yaşlarda olan Muhammed b. Tuğç'un torunu Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Alî geçti (357-358/968-969). Ancak Sûriye'de bulunan Hasan b. Ubeydullâh b. Tuğç, yaşının küçük olmasından ötürü Ahmed'e niyâbeten devleti yönetmeye başladı. Bu sırada Ünûcûr döneminden itibaren vezirlik yapmaya başlayan Ca'fer b. Fazl ibn Hinzâbe (ö. 391/1001) vezirlik görevini sürdürmeye devam etmekteydi. Kısa süre içerisinde devlet adamlarının arasında çıkan anlaşmazlıklar sonrası vezir Ca'fer birçok devlet adamını tutuklayıp mallarına el koydu. Tutukladıklarından birisi de daha sonra hapisten kaçarak Mısır'dan Mağrib'e Mu'izz'in yanına gidip Fâtımîler'i Mısır'ı ele geçirmeleri için teşvik eden İbn Killis'ti (ö. 380/991).⁴⁶ Sûriye'de bulunan Hasan b. Ubeydullâh Mısır'da olanları haber alınca hemen Mısır'a geldi ve vezir Ca'fer'i tutuklayıp mallarını müsadere etti. Çok geçmeden veziri serbest bıraktı ve Sûriye'ye geri döndü.⁴⁷ Kâfûr'un ölümünün ardından Mısır'da yaşanan problemler bu kadarla sınırlı değildi. Ülkede büyük bir pahalılık meydana geldi ve çok ciddi boyutlara ulaşan kıtlık yaşandı. Neticede birçok insan açlıktan hayatını kaybetti.⁴⁸ Ayrıca bazı kaynaklar İhşîdîler'in yönetimi altında bulunan halkın ahlâkî

⁴⁴ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 444-446; Vassilios Christides, "The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea Piracy and Conquest", *Byzantion*, 51, (1981), 105; Yaacov Lev, "The Fâtimid Navy, Byzantium and The Mediterranean Sea 909-1036 C.E./297-427 A.H", *Byzantion*, 54, (1984), 236.

⁴⁵ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Trablus: y.y., 1990), 95; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 1/236.

⁴⁶ Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 1/347.

⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/347.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/309; Reşîdüddîn Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih*, thk. Muhammed Takî Dânişpejûh, Muhammed Debîr-i Siyâkî (Tahran: Büngah-ı Terceme ve

anlamda yozlaştığını aktarmaktadır. Mısır'ın Fâtımîlerce ele geçirmesinden hemen önce Utbe ez-Zâhid adlı bir âlim yaptığı vaazda Mısır halkını tembel olmalarından, kadınlarını çalgı işlerine alıştırılmalarından ve boş yere zaman harcamalarından dolayı kınamakta, bundan dolayı büyük bir açlık ve veba ile karşı karşıya kalacaklarını, ayrıca Râfizîlerin kılıçları altında can vereceklerini söyleyerek uyarmaktaydı.⁴⁹ Öte yandan bu dönemde İhşîdîler'in sosyal anlamda içinde bulunmuş oldukları kaotik durumu aksettiren değerli bir bilgiye sahibiz. Rivayete göre Mu'izz'in eşi Mağrib'de yetiştirdiği genç bir kızı satılması için Mısır'a gönderdi. Kızdan sorumlu vekil maliyetini 1.000 dinar olarak takdir etti. Çok geçmeden merkebi üzerinde pazara gelen bir bayan kızı beğendi ve yapmış olduğu pazarlık neticesinde 600 dinara satın aldı. Bu sırada kızı satan Mağribli görevliye satın alan kişinin Muhammed b. Tuğç'un kızı aynı zamanda Kâfûr'un eşi olduğu söylendi. Yetkili kişi Mağrib'e döndüğünde yaptıklarını Mu'izz'e haber verdi. Mu'izz, hemen önde gelen adamlarını toplayıp Mısır'dan gelen yetkilinin kendisine anlattıklarını onlara da anlatmasını sağladı. Daha sonra adamlarına dönüp İhşîdîler'in durumu hakkında şunları söyledi: "Ey Kardeşlerim! Mısır'ı ele geçirme noktasında aceleci olun ve İhşîdîler'den kesinlikle mukavemet göstermelerini beklemeyin. Gevşeklik ve tembelliğe batmış kimselerden ne diye çekinesiniz ki? (Duyduğunuz üzere) Lüks içinde yaşayan prensesler dahi bizzat kendisi köle pazarına gidip hizmetçi satın alacak duruma düştü. Bu ne kötü bir hâldir. Onların erkeklerinde (bayanların bu duruma düşmesinden dolayı) kıskançlık namına bir şey kalmamıştır. Öyleyse bizimle beraber hareket etmeye hazır olun." Mu'izz'in konuşması bitince oradakiler hep bir ağızdan halifeye yardımcı olma noktasında hazır olduklarını ifade ettiler.⁵⁰ Neticede bütün bu sosyolojik ve ekonomik âmiller Fâtımîler'in İhşîdîler'in elinde bulunan Mısır'ı ele geçirmeleri için kamçılayıcı olmuştur. Böylelikle öteden beri Mısır'ı ele geçirmek için yapılan hazırlıklar Mısır'ın karşı karşıya kaldığı problemlerden ötürü son aşamaya gelmiştir. Öte yandan Mısır'daki birçok İhşîdî devlet adamı içinde bulundukları krizin ancak Mu'izz'in Mısır'ı ele geçirmesiyle çözüleceğine inanmakta bundan dolayı Mu'izz'i Mısır'a davet etmekteydiler.⁵¹

Neşr-i Kitab, 1977), 39; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır Tefsîrun Cedîd* (Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye, 1992), 65.

⁴⁹ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 6/128.

⁵⁰ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/100; Etienne-Marc Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah", *Journal Asiatique* 3/2 (1836), 430; Marius Canard, "L'impérialisme Des Fatimides Et Leur Propagande", *Institut d'Etudes Orientales*, 1, (1947), 177.

⁵¹ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 121-122.

Neticede Mısır'da olup bitenlere kayıtsız kalması beklenmeyen Mu'izz komutan Cevher es-Sıkkî (ö. 381/992) liderliğinde büyük bir orduyu 14 Re-bûlevvel 358 Cumartesi günü (5 Şubat 969 Mısır'a gönderdi.⁵² el-Antâkî'nin aktardığına göre Cevher üç aylık bir sürecin sonunda Mısır'a geldi ve bu sırada Mısır'da tedirginlik hâkimdi.⁵³ İhşîdî veziri Ca'fer b. Fazl önde gelenleri toplayarak ne yapmaları gerektiği hususunda değerlendirmelerde bulundu. Toplantıdan çıkan karar Fâtımîler'e herhangi bir direniş gösterilmemesi yönünde oldu. Buna mukabil komutan Cevher'den şehirdekilerin canlarına ve mallarına dokunulmayacağına dair teminat alınacaktı.⁵⁴ Vezir Ca'fer'in görevlendirmesiyle Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Ebû Ca'fer Müslim b. Ubeydullâh'ın başkanlığında bir heyet Cevher'in yanına gitmek üzere yola çıktı. İskenderiye'ye varmak üzere olan Fâtımî ordusunun yanına gelen heyeti Cevher gayet iyi karşıladı ve İhşîdîler'in üzerinde anlaşmış oldukları şartları ihtiva eden mektubu okuduktan sonra şartları kabul ettiğini söyledi.⁵⁵ Daha sonra efendisi Mu'izz'in direktifleri doğrultusunda Mısırlılar'a verilecek emânameyi⁵⁶ heyetkilere teslim etti. Heyet Cevher ile görüşmelerini sürdürdüğü sırada Mısır'da sürpriz bir gelişme yaşandı. Önde gelen İhşîdî ve Kâfûrî⁵⁷ askerleri toplanarak Fâtımîler'i Mısır'a sokmayacaklarına dair karar verdiler ve savaş hazırlıkları yapmaya koyuldular. Cevher bu gelişmeyi haber alınca heyetkiler Mısır'a dönmeden onlara yetiştirdi ve yazıp teslim ettiği emânameyi geri vermelerini istedi. Heyetkiler Cevher'i yatıştırarak Mısırlılar ile olası bir savaşta kendisinin galip geleceğini temenni ettiklerini ifade ettiler.⁵⁸

⁵² Hasan b. İbrâhîm İbn Zûlâk, *Kitâbü Ahbâri Sibeveyh el-Mısrî*, thk. Matbaatu'n-Nasr (Kahire: Matbaatu'n-Nasr, 1933), 64.

⁵³ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 130.

⁵⁴ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 130; el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/102-103 (İng., 66-67).

⁵⁵ Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 584; el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 130; Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz", 1836, 437; Ferdinand Wüstenfeld, *Geschichte der Fatimiden-Chalifen* (Göttingen: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung., 1881), 106; Thierry Bianquis, "La Prise Du Pouvoir Par Les Fatimides En Égypte (357-363/968-974)", *Annales Islamologiques* 11/ (1972), 65-60.

⁵⁶ Cevher'in yazdığı emânamenin detaylı içeriği hakkında bilgi için bk. Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî funûni'l-edeb*, thk. Necîb Mustafâ Fevvâz-Hikmet Keşle Fevvâz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 28-29/77-79; el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/103-107 (İng., 68-72); Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 673-678 (İng., 209-214); Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz", 437-439.

⁵⁷ İhşîdî emiri Ünûcûr'un Kâfûr ile anlaşmazlığı neticesinde Mısır ordusu İhşîdî ve Kâfûrî olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bilgi için bk. Ahmet Ağırakça, "İhşîdîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/552.

⁵⁸ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/94-95.

Kaynaklarda Fâtımîler'in Mısır'a savaş yapmadan girmelerine engel olmak isteyen Mısırlı unsurların kemiyeti hakkında bilgi aktarılmamaktadır. Ancak kuvvetle muhtemel bu grup Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmelerine sıcak bakan tarafa göre azınlığı teşkil etmekteydi. Zira savaşın çok kısa sürmesi bu duruma delâlet etmektedir. Cevher ile görüşen heyetin Mısır'a gelmesinin ardından önde gelenler bir araya gelmişler ve bu toplantıda ateşli tartışmalar yaşanmıştır. Vezir Ca'fer başta olmak üzere birçok devlet adamı savaşın gereksiz olduğunu belirtirken çoğunluğunu askerî kanadın oluşturduğu anlaşılan kimseler savaş istemektedirler. Neticede savaş kararı alan İhşîdî ve Kâfûrî askerleri Nihrîr Şüveyzân'ı başlarına komutan olarak geçirdiler ve 10 Şa'bân 358'de (29 Haziran 969) harekete geçtiler. Mısır'daki önemli geçiş güzergâhlarını tutarak Fâtımîler'in yolunu kapatmayı hedeflediler. Ertesi gün Cevher ordusunun başında Mısırlı askerlere saldırarak savaşı başlattı. Savundukları geçitlere saldırı başlatan Fâtımî askerlerine karşı mukabelede bulunan Mısırlı askerler ilk etapta onları durdurmayı başarabildiler. Ancak çok geçmeden Ca'fer b. Felâh el-Kutâmî başta olmak üzere bazı Fâtımî askerlerinin cesurca hamleleri karşısında İhşîdî ve Kâfûrî unsurlar daha fazla dayanamamışlar, bulundukları geçitleri terk ederek kaçmaya başlamışlardır. Fâtımî askerleri kaçan Mısırlılar'dan birçoğunu öldürmüş, bazılarını da esir almışlardır.⁵⁹ Mısırlı askerlerin lideri Nihrîr ise yanındakiler ile birlikte Dimaşk'a kaçmıştır.⁶⁰

Fâtımîler'in zaferi sonrası Mısır'da halk tedirginlik içerisindeydi. Zira Cevher'in daha önce vermiş olduğu emânnamenin geçerli olmayacağı düşünülmekteydi. Bundan dolayı halktan birçok kimse Cevher ile barış müzakerelerini yürüten heyetin başında bulunan Şerif Ebû Ca'fer Müslim'in yanına giderek emânnamenin geçerli olması için aracı olmasını rica etmişlerdir. Müslim çok geçmeden komutan Cevher'e Mısırlı askerlere karşı kazandığı zaferden ötürü tebriklerini ilettiği ve emân şartlarının geçerli olmasını rica ettiği bir mektup gönderdi. Cevher de Müslim'den gelen teklifi kabul etti ve emânın geçerli olduğunu belirtti.⁶¹ Ayrıca Cevher bir elçisini beyaz bayrakla önden göndererek Mısırlıları can ve mallarının garanti altında olduğu nokta-

⁵⁹ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 132; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/378; Etienne-Marc Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah", *Journal Asiatique* 3/3 (1837), 47; Wüstenfeld, *Geschichte*, 107.

⁶⁰ Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *Târîhu'l-Kudâ'î: Kitâbü 'Uyûni'l-ma'ârif ve fûnûni ahbâri'l-halâ'if*, thk. Cemîl Abdullâh Muhammed el-Mısri (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1995), 564.

⁶¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-Zâhire*, 4/32; Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz", 1837, 47; Wüstenfeld, *Geschichte*, 107.

sında teskin etti.⁶² Emân ile ilgili bir mektup şerif Ebû Ca'fer Müslim'e teslim edilmiş, Müslim Mısır halkına mektubu okumuştur.⁶³ Mısır halkı Cevher'in emân noktasındaki kararından son derece memnun olmuştur.⁶⁴

Fâtımî komutanı Cevher'in Abbâsîler'e bağlı olan İhşîdîler'den Mısır gibi önemli bir yeri alması neticesinde Mısır ilk defa Bağdat'a bağlı bulunmayan Şîî bir devletin hâkimiyeti altına girmiş bulunuyordu. Böylesine önemli ve stratejik önemi haiz olan toprakların ele geçirilmesi neticesinde Fâtımîler, Abbâsîler karşısında büyük bir üstünlük elde etmiş oldular. Fâtımîler karşısında almış oldukları büyük yenilgi sonrası İhşîdî ve Kâfûrî askerlerinden sağ kalanlar başta Dımaşk olmak üzere Sûriye beldelerine kaçmışlardır. Son İhşîdî emiri Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Alî de kaçanlar arasındaydı.⁶⁵ Cevher, Mısır sonrası Sûriye seferini gerçekleştireceği için kaçanları kovalamayı düşünmemiştir. 17 Şabân 358 Salı günü (6 Temmuz 969) Cevher yanında birçok Fâtımî komutan ve İhşîdî devlet adamıyla birlikte Fustât'a girdi.⁶⁶ Mısır'a girmesinin ardından Müyesser, Nihâr el-Ezğâlî, Bilâl ve Yümne et-Tavîl gibi önde gelen İhşîdî komutanlarının kelleleri komutan Cevher'e getirildi.⁶⁷ Diğer taraftan savaştan kaçıp Mısır'dan uzaklaşamayan bazı İhşîdî ve Kâfûrî askerleri Cevher'in yanına gelerek kendilerine emân verilmesini talep ettiler. el-Antâkî'nin belirttiğine göre Cevher bunların önde gelenlerinden yedisini tutuklamış ve mallarını müsadere etmiştir.⁶⁸ Cevher, Mısır'a girdikten kısa bir süre sonra zafer haberini savaşta öldürülen İhşîdî ve Kâfûrî askerlerinin kelleleri ile birlikte Mu'izz'e göndermiştir.⁶⁹ Zafer haberini alan Mu'izz çok sevinmiş yanında bulunan şâirler başarısını tebrik eden şiirler söylemişlerdir. Saray şâiri olan İbn Hânî en-Endelüsî'nin (ö. 362/973) okuduğu şiir şu şekildeydi:

⁶² el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 132; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/378; el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/110 (İng., 76).

⁶³ Mektup hakkında bilgi için bk. el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/110 (İng., 76); Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 682 (İng., 217-218).

⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/378

⁶⁵ Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafâ (Kahire: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-âmmeti li'l-kitab, 1984), 1/184.

⁶⁶ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 132; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/378-379; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/80- 81.

⁶⁷ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/80; Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz", 1837, 48.

⁶⁸ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 133; Yaacov Lev, "The Fatimid Conquest of Egypt Military, Political and Social Aspects", *Israel Oriental Studies*, 9, (1979), 322.

⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/379; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/81.

“Abbâsoğulları Mısır’ın ele geçirilip geçirilmediğini merak ediyorlar, de ki onlara o iş çoktan halledildi.”⁷⁰

Mısır’ın Fâtımîlerce ele geçirilmesinin ardından birçok İhşîdî unsurunun Sûriye bölgesine kaçtığını ifade etmiştik. Bununla birlikte az da olsa Mısır ve civarında hayatını devam ettiren İhşîdî unsurlarına rastlamaktayız. Mısır’ın ele geçirildiği yıl olan 358’de (969) Fâtımîler’e karşı savaşan Müzâhim b. Râik adlı İhşîdî komutan beraberindeki kalabalık bir askerî grupla Mısır’a geldi.⁷¹ Komutan Cevher, teslim olduğu anlaşılan Müzâhim’i aynı yıl Fermâ⁷² ve Havf’a⁷³ görevli olarak atadı.⁷⁴ Bu bilgi Fâtımîler’in teslim olup silah bırakan bazı İhşîdîler’i ödüllendirdiklerini göstermektedir. Mısır’ın ele geçirilmesinin ardından silah bırakıp Fâtımîler’e teslim olan İhşîdî unsurlarının sayısı günden güne artış göstermiştir. Zilhicce 358’de (Ekim-Kasım 969) 6.000 kişilik İhşîdî ve Kâfûrî askeri Mısır’a gelerek teslim oldu.⁷⁵ Bu askerlerden 14’ü önde gelen olmak üzere 5.000 asker Kâhire’deki bayram namazı musallâsının yanında toplandılar.⁷⁶ Çok geçmeden bu grup içerisinde yer alan İhşîdî komutanlardan Fâtik el-Heykelî Dımaşk’a kaçtı. Cevher onu yakalamak için adam gönderdiyse de başarılı olamadı.⁷⁷

Emânları kabul edilen bazı İhşîdî ve Kâfûrîler’in Cevher’in başına sıkıntı çıkardıkları anlaşılmaktadır. Makrîzî, Cevher’in kargaşa çıkarmak istediklerine dair haber almasının ardından bir cenaze merasimi sonrasında 13 önde gelen İhşîdî ve Kâfûrî askerini tutukladığını aktarmaktadır.⁷⁸ Cevher daha sonra bu esirleri efendisi Mu’izz’e göndermiştir.⁷⁹ Muharrem 359’da (Kasım-Aralık

⁷⁰ el-Hemedânî, *Câmi’u’t-tevârîh*, 40; İbn İyâs, *Bedâ’i’u’z-Zühûr*, 1/185.

⁷¹ el-Makrîzî, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/116 (İng., 82).

⁷² Mısır’da sahil şeridinde bulunan bir şehirdir Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cem*, 4/255-256.

⁷³ Doğu Havf ve batı Havf olarak bilinmekte olup her ikisi de birbirine bitişiktir. Doğu Havf Şâm cihetindedir. Batı Havf ise Dimyât şehrine yakındır. Her ikisi de bünyelerinde birçok şehir ve köy barındırır. Geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cem*, 2/322.

⁷⁴ el-Makrîzî, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/118 (İng., 85).

⁷⁵ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/101; a.mlf, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/117 (İng., 83).

⁷⁶ el-Makrîzî, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/117 (İng., 84). Ayrıca bk. en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 28-29/83.

⁷⁷ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/102; a.mlf, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/117-118 (İng., 84)..

⁷⁸ el-Makrîzî, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/118 (İng., 85). Ayrıca bk. Dâ’î İdrîs, *Târîhu’l-Hulefâi’l-Fâtîmiyyîn*, 692-693 (İng., 232).

⁷⁹ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/102; a.mlf, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/121-122 (İng., 88).

969) Fâtımîler tarafından Tinnîs⁸⁰ şehrinde görevlendirildiği anlaşılan Beşîr el-İhşîdî, Cevher'e yaklaşık 150 kişilik bir isyancı grubu gönderdi. Cevher, esirlerin şehirde teşhir edilmelerinin ardından boyunlarının vurulmasını ve sokaklarda asılmalarını emretti.⁸¹ Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Cevher, İhşîdî ve Kâfûrîler'e karşı ihtiyatla hareket etmiş, herhangi bir isyanın büyümesine izin vermemeyerek sert tedbirler almıştır. Rebûlevvel 359'da (Ocak-Şubat 970) İhşîdî ve Kâfûrîler'in binek hayvanlarına el koymuş ve geçimlerini binekleri olmadan yapmalarını emretmiştir.⁸²

Şabân 359'da (Haziran-Temmuz 970) Teber el-İhşîdî adlı bir komutan Mısır'ın aşağı bölgesinde isyan çıkararak etrafında bulunanları Abbâsî Halifesi Mutî'-Lillâh'a (334-364/946-974) itaate çağırdı. Haberi alan Cevher, Teber'e isyanına son vermesini istediği bir mektup gönderdi. Ancak Teber, Cevher'in teklifini kabul etmeyerek isyanı sürdürmeye devam etti. Cevher karadan ve denizden bir ordu sevk ederek Teber'i kısıp almaya çalıştı. Bu sırada Teber'in Mısır'daki bütün mal varlığına el konularak akrabaları tutuklandı. Tinnîs'te Fâtımî ordusuyla karşılaşan Teber yenilgiye uğradı ve deniz yoluyla Dimaşk'a kaçmak için çabaladı. Ancak Cevher arkasından bir filo göndererek Ramazân 359'da (Temmuz-Ağustos 970) Teber'i Dimaşk'a varmadan yakaladı. Daha sonra Mısır'a götürülen Teber beraberindeki askerler ile birlikte teşhir edildikten sonra Safer 360'da (Aralık-Ocak/970-971) tutuklandı. Teber, tutuklu kaldığı sırada kendisini yaraladı ve bu yaradan dolayı birkaç gün içerisinde hayatını kaybetti. Ölümünün ardından derisi soyularak içi samanla dolduruldu.⁸³ Zilkade 359'da (Eylül-Ekim 970) Cevher'in emriyle Teber'in önde gelen birçok adamının boyunları vuruldu. Cesetleri Mu'izz'in Mısır'a geldiği 362 (973) tarihine kadar meydanlarda asılı kaldı.⁸⁴

⁸⁰ Dimyât ile Fermâ arasında sahil şeridinde yer alan Tinnîs, aynı zamanda Kâhire'nin kuzeyinde kalmaktadır. Bilgi için bk. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/51-54.

⁸¹ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/120 (İng., 86).

⁸² el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/120 (İng., 86-87)

⁸³ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 144-145; el-Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârîh*, 41; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/83-84. Teber'in isyanı hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Mukaffa' Sâvîrus, *Târîhu Batârikati'l-Kenîseti'l-Mısıriyye (History of the Patriarchs of the Egyptian Church)*, nşr. Azîz Suryâl Atiya, Yassâ Abdü'l-Mesîh, O. H. E. Burmester (Kahire: Matbatu Cemiyeti'l-Âsârî'l-Kiptiyye, 1948), 88.

⁸⁴ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/122 (İng., 89). Ayrıca bk. Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 698 (İng., 238). Makrîzî, bu dönemde Muharrem 360'ta (Kasım-Aralık 970) ölen İhşîdî komutanlarından bir tanesinin adını Ebû Sa'îd Yânis olarak vermektedir. Bk. el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/129 (İng., 8).

Kaynaklarda Mu'izz'in 362 (973) yılında Mısır'a gelmesinin ardından İhşîdîler ile ilişkisine dair fazla bir malumat yer almamaktadır. Bununla birlikte Mu'izz'in İhşîdî hanedanı mensuplarıyla ilişkisine dair bir bilgiyi kaynaklarda bulabilmekteyiz. Rivayete göre Muhammed b. Tuğç'un eşi bir gün çok değerli bir elbiseyi bir yahudiye emanet etmişti. Emanetini bir süre sonra geri isteyen prenses, yahudiden ret cevabı aldı. Emanetini alamayan prenses Mu'izz'in yanına giderek durumu haber verdi. Mu'izz yahudiye çağırarak ikisini yüzleştirdi. Yahudi, prensesin söylediklerinin doğruyu yansıtmadığını ifade etti. Mu'izz, adamlarını göndererek yahudinin evini arattı. Ve elbise yahudinin evinde bulundu. Daha sonra elbise İhşîdî prensesine iade edildi. İhşîdî prensesi, Mu'izz'in çok hoşuna giden elbiseyi ona hediye etmek istedi ancak Mu'izz kabul etmedi. Ve kadın Mu'izz'in yanından mutlu bir şekilde ayrıldı.⁸⁵ Bu rivayet İhşîdî hânedanlığı mensuplarının Mu'izz döneminde Mısır'da güven ve emniyet içerisinde yaşadıklarını aksettirmesi açısından önem arz etmektedir.

3. Fâtımîler'in Sûriye'yi Ele Geçirmeleri ve İhşîdîler'i Ortadan Kaldırmaları

Cevher'in Mısır'ı ele geçirmesiyle birlikte görünürde İhşîdîler yıkılmışlardı. Ancak Mısır'dan Dımaşk ve diğer Sûriye beldelerine kaçan birçok İhşîdî ve Kâfûrî askerinin tekrar toparlanma şansı devam etmekteydi. Öte yandan son İhşîdî emiri Ebü'l-Fevâris Ahmed b. Alî'nin Dımaşk'a kaçması, nâibi olan Hasan b. Ubeydullâh ve beraberindeki kuvvetlerin bölgede bulunması, hânedanlığın Sûriye'de hayatını devam ettirme şansını mümkün kılmaktaydı. Bu durum Cevher'in Mısır'dan sonra Sûriye'yi ele geçirmesi için haklı bir sebepti. Diğer taraftan Sûriye, Mısır'a yönelik olası tehlikelere karşı adeta bir güvenlik kalkını görevi görmekteydi. Son olarak Fâtımîler'in Sûriye bölgesini kendilerini Bağdat'a götürecek bir koridor olarak görmelerinden mütevellit bölgenin ele geçirilmesiyle Abbâsîler'in ortadan kaldırılması hedefine ulaşılması planlanmaktaydı. Dımaşk'ı ellerinde bulunduran İhşîdîler 357 (968) yılında Karmatîler'in burayı ele geçirmelerine engel olamamışlardı. Ancak Karmatîler yıllık 300.000 dinar karşılığında Dımaşk'ı Hasan b. Ubeydullâh b. Tuğç'a bırakarak bölgeden ayrılmışlardı.⁸⁶ Dolayısıyla Fâtımîler, bölgede İhşîdîler ile olduğu kadar Karmatîler ile de karşı karşıya gelecekti.

⁸⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 15/162-163; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, 4/82; Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz", 1837, 205-206.

⁸⁶ Ebü'l-Hasen Sâbit b. Sinân, *Târîhu Ahbâri'l-Karâmita (Ahbâru'l-Karâmita içinde)* (Dımaşk: Dâru Hassân, 1982), 57; Ebü Ya'lâ Hamza İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, nşr. Sü-

Neticede Cevher Mısır'ı ele geçirmesinin ardından çok kısa bir süre içerisinde Fâtımî komutan Ca'fer b. Felâh el-Kütâmî'yi büyük bir ordu ile 359 yılı Muharrem ayında (Aralık 969) Sûriye üzerine gönderdi.

Ca'fer, öncelikle İhşîdî emiri nâibi Hasan b. Ubeydullâh'ın bulunduğu Remle'ye⁸⁷ hareket etti. Burada İhşîdî askerleriyle birlikte onlara destek olması için Karmatîler'de bulunmaktaydı. Hasan, Ca'fer'in üzerine geldiğini haber alınca Dimaşk'ta bulunan adamı Şemûl b. Abdullâh el-İhşîdî ve Beytûlmakdis'in valisi Sabâhâ'ya Fâtımîler'e karşı savaş hazırlıkları yapmalarını emretti. Ca'fer b. Felâh öncelikle savaş yapmadan İhşîdî komutanlarını tarafına çekmeyi planlamaktaydı. Bu yüzden Filistîn ve Sûriye topraklarındaki İhşîdî komutanlarına efendisi Mu'izz'e itaat etmeleri durumunda çeşitli nimetlere nâil olacaklarını haber verdi.⁸⁸ Makrîzî'nin aktardığına göre Ca'fer'in planı ilk etapta işe yaramış ve Dimaşk yöneticisi Şemûl el-İhşîdî, Hasan'a karşı öfkeli olduğu ve Cevher ile mektuplaşmaya başladığı için Hasan'ın emrine uymadı.⁸⁹ Hasan b. Ubeydullâh'ın emrine riayet etmeyen İhşîdî komutanlarının Ca'fer'in işini kolaylaştırdığı söylenebilir. Hasan böylelikle Dimaşk'tan gerekli desteği alamamıştır. Ca'fer, Rebûlâhîr 359'da (Şubat-Mart 970) Remle'de Hasan b. Ubeydullâh ile karşılaştı ve İhşîdî ordusunu büyük bir hezimete uğrattı.⁹⁰ Hasan'ın esir olarak ele geçirildiği savaşta birçok İhşîdî askeri öldürüldü. Bazı kimselere ise emân verildi. Ca'fer, Remle'nin haracını aldıktan sonra Taberiye'ye⁹¹ yöneldi.⁹² Ca'fer, Hasan b. Ubeydullâh'ın aralarında bulunduğu esirleri Cevher'e gönderdi. Cevher'de esirleri zaferlerinin nişanesi olması açısından efendisi Mu'izz'e gönderdi.⁹³

heyl Zekkâr (Dimaşk: Dârü Hassân, 1983), 1; Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz", 1837, 76-77; Charles François Defrémery, "Histoire Des Ismaeliens De La Perse", *Journal Asiatique* 8/2 (1856), 375.

⁸⁷ Dimaşk'ın güneyinde Filistîn topraklarında yer alan bir şehirdir. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 3/69-70.

⁸⁸ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/123 (İng., 90).

⁸⁹ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/123 (İng., 90).

⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, 1.

⁹¹ Filistîn'de Taberiye gölünün kıyısında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 4/17-20.

⁹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, 1.

⁹³ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 143; İbn Zâfir, *Ahbâru'd-Düvel*, 24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/310; İsmâ'il b. 'Alî Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, nşr. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azeb-Yahyâ Seyyid Hüseyin (Kahire: Dârü'l-Mearif, ts.), 2/109 en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/84; Wüstenfeld, *Geschichte*, 110. Makrîzî'nin belirttiğine göre esir düştükten sonra Mu'izz ile birlikte Mısır'a gelen Hasan b. Ubeydullâh, Fâtımî

Ca'fer kısa süre içerisinde zorluk yaşamadan Taberiye'yi de ele geçirdi.⁹⁴ Bundan sonraki hedefi Dimaşk'ı ele geçirmektir. Dimaşk'ta önemli nüfuzu bulunan Benî Ukayl kabilesi⁹⁵ İhşîdî hükümdarı Muhammed b. Tuğç el-İhşîd tarafından bölgeye yerleştirilmişti. Dimaşk'ın etrafındaki önemli yerleri kontrol altında tutan bedevî Fezâre ve Mürre Arap kabileleri de bölgede bulunmaktaydı.⁹⁶ Ca'fer bölgede daha etkin olduğunu düşündüğü Fezâre ve Mürre kabileleri ile anlaşarak Dimaşk'ı ele geçirmeyi planlamıştı. Bu sırada Dimaşk'ta tedirginlik had safhadaydı. İhşîdîler'in tamamen dağılmış olmaları burada merkezî bir yönetimin oluşturulmasını engellemekteydi. Bu yüzden şehrin Fâtımî ordusuna karşı koyabilecek donanım ve gücü bulunmamaktaydı. Dimaşk önde gelenlerinden bazı kimseler Ca'fer Dimaşk'a ulaşmadan yanına geldiler. Ca'fer ve askerleri Dimaşk eşrafına iyi davranmadı. Geri döndüklerinde Fâtımî komutanı ve askerlerinin katı ve sert tavırlarını şehirdekilere anlattılar. Tedirgin olan halk duydukları karşısında daha da paniğe kapıldı.⁹⁷ Dimaşk yöneticisi Şemûl el-İhşîdî'nin Fâtımî komutanı Ca'fer ile görüşmek üzere Taberiye'ye geldiği sırada şehirde büyük bir boşluk meydana geldiğinden anarşi artmış, art niyetli bazı kimseler terör estirmeye başlamışlardı. Artık şehre hâkim olması gerektiğini düşünen Ca'fer, Fezâre ve Mürre kabilelerinin Benî Ukayl kabilesinin üzerine yürümesini emretmiş, kendi askerlerinden bir grubu da onlar ile birlikte sevk etmiştir. Fezâre ve Mürre kabileleri kendisinden daha güçlü olmasına rağmen Fâtımî ordusunun desteğiyle Benî Ukayl'ı yenilgiye uğratmıştır. Ancak Fâtımîler'in Dimaşk'ı ele geçirmelerine sıcak bakmayan şehir halkı silahlanarak Benî Ukayl ile birlikte hareket etmeye başlamış neticede 8 Zilhicce 359 tarihinde (12 Ekim 970 Fezâre ve Mürre kabilelerini yenilgiye uğratmışlardır.⁹⁸

Dimaşk halkının direnişe geçtiğini öğrenen Ca'fer askerleriyle birlikte harekete geçti. Bu sırada Dimaşk halkı piyade ve süvari birlikleri oluşturup

Halifesi Azîz-Billâh zamanında 20 Receb 371 (19 Ocak 982) tarihinde vefat etmiştir. Bilgi için bk. Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/345-346. Ayrıca bk. İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, 1.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/310; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/61; Wüstenfeld, *Geschichte*, 110.

⁹⁵ Haklarında ayrıntılı bilgi için bk. K. V Zetterstéen, "Ukaylîler", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1986), 13/18-19.

⁹⁶ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/123 (İng., 91); Muhammed Kürd Alî, *Hitatü's-Şâm* (Dimaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 1983), 1/196.

⁹⁷ Ebû Bekr b. 'Abdillâh İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Cami'u'l-Ğurer*, thk. Salâhaddîn el-Müneccid (Kahire: y.y., 1961), 6/126.

⁹⁸ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, 6/126-127; a.mlf, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/124 (İng., 91-92).

Fâtımîler'e karşı koymak için beklemekteydiler. Kaynaklar düzensiz olduğu anlaşılan bu ordunun içerisinde ne kadar İhşîdî unsuru olduğu noktasında bilgi vermemektedirler. Ancak Makrîzî, halkın Dımaşk yöneticisi Şemûl el-İhşîdî'nin yanında Fâtımîler'e karşı koyduğunu aktarmaktadır.⁹⁹ Bu durum Şemûl ile birlikte birçok İhşîdî unsurunun Fâtımîler'e karşı savaştıklarını göstermektedir. İki taraf arasında gün boyunca sonucu belirsiz çatışmalar meydana geldi. Fâtımî komutan Ca'fer, Dımaşk'ı bir an önce ele geçirme noktasında kararlıydı. Ca'fer, 359 yılı Zilhicce'nin 10'u (14 Ekim 970) Kurban bayramı günü Dımaşk nâhiyelerinde kamp kurdu. Bu sırada Dımaşk halkı ile Fâtımîler arasında meydana gelen çatışmaların şiddeti bayram namazı kılınmasını engelledi. Çok geçmeden Dımaşk halkı kendisinden teçhizat ve asker bakımından çok daha güçlü olan Fâtımî askerleri karşısında yenilgiye uğradı. Fâtımî askerleri savaş meydanından kaçan birçok Dımaşklılı'yı kılıçtan geçirdiler.¹⁰⁰

Fâtımî askerlerinin şehirde kontrolü büyük oranda sağlamalarının ardından uzun süre geçmeden Dımaşklılar'ın toparlanarak Fâtımîler'e saldırmasıyla iki taraf arasında mücadele yeniden başladı. Mücadelenin yararsız olduğunu gören şehrin önde gelenlerinden bazıları Ca'fer'in yanına gelerek uzlaşma noktasında görüştüler. Ancak Dımaşk sâkinlerine oldukça bilendikleri anlaşılan Fâtımî askerleri heyettekilere kötü muamelelerde bulundular. İki taraf arasındaki görüşmelerde Ca'fer Dımaşklıları ölüm ile tehdit etti. Neticede iki taraf arasındaki görüşmelerde sonuç elde edilemedi. Dımaşk'ta halkın durumunun iyiye gitmediğini gören ileri gelenler son bir kez daha Ca'fer'e ateşkes yapması için ricada bulundular. Ca'fer, ısrarlı talepleri neticesinde Dımaşk önde gelenlerine yanlarında eşlerini saçları açık bir şekilde getirmeleri ve pişmanlıklarını göstermeleri için yüzlerine toprak saçarak af dilemeleri karşılığında tekliflerini kabul etti. Önde gelenler Ca'fer'in kendilerine başka bir tercih hakkı sunmama noktasında kararlılığını görünce teklifi kabul etmek zorunda kaldılar. Neticede iki taraf arasındaki savaş sona erdi ve Fâtımîler İhşîdîler'in hâkimiyetinde bulunan Dımaşk'a girdiler.¹⁰¹ Komutan Ca'fer şehre girince Cuma namazını kıldı ve Abbâsîler adına okunan hutbeyi efendisi Mu'izz adına okutmaya başladı.¹⁰²

⁹⁹ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/124 (İng., 92).

¹⁰⁰ el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/124 (İng., 92).

¹⁰¹ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, 6/127-128; a.mlf, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/124-125 (İng., 92-93).

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/310; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/109; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/61.

Fâtımîler'in Dımaşk'ı ele geçirmesiyle buradaki İhşîdî hâkimiyeti tamamen sona ermiş ve neticede 35 yıl gibi bir süre ayakta kalmayı başarabilen İhşîdî hânedanlığı yıkılmıştır. Bu süreçte sembolik olarak Abbâsîler'e bağlı bir şekilde hareket eden İhşîdîler, Fâtımîler tarafından kısıpaca alınmalarına rağmen hiçbir yerden yardım alamamışlardır. Büveyhîler'in sultanı altında mevcut idarelerini kaybedip pasifize edilen Abbâsî halifelerinin İhşîdîler'e destek vermeleri beklenemezdi. Öte yandan Büveyhîler bu süreçte tamamen kendi içlerindeki siyasî mücadelelere yoğunlaşmışlardı. Bu yüzden İhşîdîler'e destek veremediler. Hamdânîler ise Bizans İmparatorluğu ile mücadele içerisinde bulunmalarından ötürü Mısır ve Sûriye'nin Fâtımîler tarafından ele geçirilmesine seyirci kaldı. Bu süreçte İhşîdîler'e destek olarak gözüken tek yardımın Karmatîler'den geldiği anlaşılmaktadır. Zira bahsettiğimiz üzere Karmatî askerleri Remle'de Hasan b. Ubeydullâh'ın yanında Fâtımîler'e karşı savaşmışlardı. Ancak bu destek gerçekten İhşîdîler'i Fâtımîler'e karşı korumak için değil, Sûriye bölgesini ellerinde bulundurmalarına karşılık İhşîdîler'den aldıkları 300.000 dinar gibi bir haracı korumaya matuf olmuştur. Karmatîler, Fâtımîler'in kendilerine haraç vermeyeceklerini iyi bilmekteydiler. Nitekim aradan daha bir yıl geçmeden Karmatîler, Fâtımîler'e saldırarak Dımaşk'ı ele geçirmişlerdir. Bu sırada Hamdânîler'in Dımaşk'ı ele geçirmeleri için Karmatîler'e yaptıkları yardımlardan bir tanesi de kendilerine sığınan İhşîdî bakiyelerini Karmatîler'e destek için göndermeleri olmuştur.¹⁰³ Bu durum devletleri yıkıldıktan sonra İhşîdî unsurlarının Karmatî ve Hamdânî saflarında savaşarak hayatlarını devam ettirdiklerini göstermektedir.

Sonuç

IV. (X.) yy. İslâm dünyasında birçok devlet ve hânedanlığın kurulduğu bir asır olmuştur. Doğu ve batı bölgesinde birbirine yakın zamanlarda kurulan Müslüman devlet ve hânedanları çok geçmeden birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardır. Bu mücadelelerden en dikkat çeken Mağrib'de kurulan Fâtımîler ile Mısır'da kurulan Türk İhşîdî hânedanlığı arasında meydana gelmiştir. Abbâsîler'in merkezinden uzak Mağrib topraklarında kuruluş sürecini tamamlayan Fâtımîler, ilk andan itibaren doğu (Mısır, Sûriye ve Irâk) topraklarını ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Ancak bu hedeflerine engel olarak karşılarında rakipleri Abbâsîler'e bağlı İhşîdîler'i bulmuşlardır. İlk Halife Ubeydullâh el-Mehdî ile birlikte Fâtımîler Mısır'ı ele geçirme çabası içerisinde

¹⁰³ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 25/184; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, 6/134.

olmuşlar, fakat İhşîdîler Fâtımîler'in bu hedeflerine kısa vadede ulaşmalarına engel olmuşlardır. Böylece Fâtımîler'in hedeflerine ulaşarak Sunnî dünyayı Şîî hegemonyası altına almalarının önünde belli bir süre durabilmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında İhşîdîler, Sunnî İslâm dünyası için önemli bir görev üstlenmiştir. Ancak İhşîdîler, günden güne güçlenen Fâtımîler'in karşısında başta Abbâsîler olmak üzere diğer İslâm devletlerin desteğini alamadıkları için zamanla gücünü kaybetmiş ve bu durum kısa süre içerisinde İhşîdîler'in Fâtımîler karşısında yalnız kalmasına neden olmuştur.

Fâtımîler ilk üç halife döneminde İhşîdîler'in elinde bulunan Mısır'ı ele geçirmek için teşebbüsler yapmalarına rağmen bu çabalarında başarı sağlayamamışlardır. Ancak buna rağmen doğuya açılmanın anahtarı olarak gördükleri Mısır'ı ele geçirme hedefinden ödün vermemişlerdir. Dördüncü Fâtımî halifesi Mu'izz-Lidînillâh dönemine gelindiğinde Fâtımîler Mısır'ı ele geçirmek için ciddi çalışmalar ortaya koymuşlardır. Fâtımî dâîlerinin Mısır'daki yoğun propagandaları İhşîdî bürokrasisinde etkili olmuş, neticede Fâtımîler daha Mısır'ı ele geçirmeden birçok önde gelen kimseyi kendi taraflarına çekebilmişlerdir. Bu durum Mısır'ın Fâtımî hâkimiyetine geçmesini kolaylaştırmıştır. Öte yandan Fâtımîler'in doğuya yönelik adımlarını yakından takip eden İhşîdî lideri Kâfûr'un Halife Mu'izz'e karşı mutedil dengeli bir politika gözetmesi hanedanlığın işine yaramış, böylelikle İhşîdîler Kâfûr ölene kadar Fâtımîler'in herhangi bir saldırısı ile karşılaşmamıştır. Bununla birlikte iki tarafın Bizans'ın Girit'e saldırmasını önlemek gayesiyle ittifak kurma çabaları dönemin dikkat çekici gelişmeleri arasında yerini almış ancak bu hamle özellikle İhşîdîler'in Fâtımîler'e şüpheyile bakmasından ötürü somut bir aşamaya evrilmemiştir.

Kâfûr'un ölümünün ardından Mısır'ın ekonomik ve sosyolojik açıdan içine düştüğü boşluğu iyi değerlendiren Mu'izz, 358 (969) yılında deneyimli kumandanı Cevher es-Sıkkî'yi bölgeye göndererek İhşîdîler'in elinden Mısır'ı almıştır. Böylelikle Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından bölge ilk defa bir Şîî bir devletin eline geçmiştir. Bu başarılı hamle ile Fâtımîler hedeflerinin ilk aşamasını tamamlamış, doğuya açılmanın mesabesi olarak gördükleri Mısır'ı ele geçirerek İslâm dünyasındaki prestijlerini artırmışlardır. Bu adımın devamı olarak Sûriye'de tekrar toparlanma şansı bulunan İhşîdîler'in üzerine ordu sevk ederek Sûriye topraklarını ele geçirmişler ve yaklaşık 35 yıllık bir süre sembolik açıdan Abbâsîler'e bağlı Türk hânedanlığı İhşîdîler'i ortadan kaldırmışlardır. Neticede Abbâsîler'in batıda Fâtımîler'i durdurma noktasında en büyük dayanakları olarak görüldükleri İhşîdîler'in ortadan kalkmasıyla Bağdat, yeni kurulan Şîî hilafet merkezi Kâhire tarafından tehdit edilir hale gelmiştir.

Kaynaklar/References

- Arîb b. Sa'd. *Sılatü Târîhi't-Taberî*. nşr. M. J. de Goeje. Leiden: Matbaatu Beril, 1897.
- Ağırakça, Ahmet. "İhşîdîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Antâkî, Yahyâ b. Sa'îd el-. *Târîhu'l-Antâkî*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Trablus: y.y., 1990.
- Bianquis, Thierry. "La Prise Du Pouvoir Par Les Fatimides En Égypte (357-363/968-974)". *Annales Islamologiques* 11/ (1972), 49-108.
- Brett, Michael. *The Rise of the Fatimids*. Leiden: Brill, 2001.
- Brett, Michael. *Fâtımî İmparatorluğu*. çev. Fatih Yücel. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Canard, Marius. "L'impêrialisme Des Fatimides Et Leur Propagande". *Institut d'Etudes Orientales* 1/ (1947).
- Christides, Vassilios. "The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea Piracy and Conquest". *Byzantion* 51 (1981).
- Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Çubukçu, Asri. "Muhammed b. Tuğç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Daftary, Farhad. *İsmailîler Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Dâ'î İdrîs, 'İmâdüddîn. *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmü'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985.
- Dâ'î İdrîs, 'İmâdüddîn. *Zehrü'l-Me'ânî*. nşr. Mustafâ Gâlib. Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmiyyeti li'd-dirâsât, 1991.
- Defrémery, Charles François. "Histoire Des Ismaeliens De La Perse". *Journal Asiatique* 8/2 (1856).
- Deşrâvî, Ferhât ed-. *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*. çev. Hammâdî es-Sâhilî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Ebü'l-Fidâ', İsmâ'îl b. 'Alî. *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. nşr. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azeb-Yahyâ Seyyid Hüseyin. Kahire: Dârü'l-Mearif, ts.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ebû Yezîd en-Nükkârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Halm, Heinz. *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*. çev. Michael Bonner. Leiden: Brill, 1996.
- Hasan, Hasan İbrâhîm. *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtımiyye fî'l-Mağrib ve Mısır ve Sûriye ve Bilâdi'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1981.
- Hasan, Hasan İbrâhîm - Şeref, Tâhâ Ahmed. *el-Mu'izz-Lidînillah İmâmu Şî'ati'l-İsmâ'iliyye ve Müessisi'd-Devleti'l-Fâtımiyye fî Mısır*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1947.
- Hasan, Hasan İbrâhîm - Şeref, Tâhâ Ahmed. *'Ubeydullâh el-Mehdî İmâmu's-Şî'ati'l-İsmâ'iliyye ve Müessisi'd-Devleti'l-Fâtımiyye fî Bilâdi'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1947.
- Hemedânî, Reşîdüddîn Fazlullâh el-. *Câmi'u't-tevârîh*. thk. Muhammed Takî Dânişpejûh, Muhammed Debîr-i Siyâkî. Tahran: Büngah-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1977.

- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. nşr. Darü'l-Fikr. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1998.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l- 'Arab ve'l- 'Acem ve'l-Berber ve men âsâruhum min zevi's-sultânî'l-ekber*. nşr. Halîl Şehâde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A- 'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü Sâdır, 1977.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafâ. Kahire: Heyetü'l-Misriyyeti'l-âmmeti li'l-kitab, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâ'îl. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Riyad: Dârü Hicr, 1998.
- İbn Sa'îd el-Mağribî, 'Alî. *Geschichte der Iḡṣiden und fustâṭensische Biographien (el-Muğrib fî hule'l-Mağrib adlı eserin İḡṣidiler ile ilgili bölümü)*. nşr. Knut Leonard Tallqvist. Leiden: E. J. Brill, 1899.
- İbn Tağrîberdî, Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Zâfir, 'Alî. *Ahbâru'd-Düveli'l-Munkat'a*. nşr. Andrê Ferrê. Kahire: Institut Français d'archéologie orientale, 1972.
- İbn Zülâk, Hasan b. İbrâhîm. *Kitâbü Ahbâri Sîbeveyh el-Mısrî*. thk. Matbaatu'n-Nasr. Kahire: Matbaatu'n-Nasr, 1933.
- İbn Zülâk, Hasan b. İbrâhîm. *Sîretü Muhammed b. Tuğc el-İḡṣid, Şezerât min kütübün mefkûde fî't-târîh içinde*. nşr. İhsan Abbas,. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekr b. 'Abdillâh. *Kenzü'd-dürer ve Cami'u'l-Ğurer*. thk. Salâhaddîn el-Müneccid. Kahire: y.y., 1961.
- İbnü'l-Esîr, 'Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-Târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullâh el-Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza. *Târîhu Dimaşk*. nşr. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dârü Hassân, 1983.
- Jiwa, Shainool. *Towards A Shi'i Mediterranean Empire: Fatimid Egypt and The Founding Cairo (İtti'âzu'l-Hunefâ'nın Mu'izz ile ilgili kısmının İngilizceye Tercümesi)*. London: I.B.Tauris & Co., 2009.
- Jiwa, Shainool. *The Founder of Cairo The Fatimid Imam-Caliph al-Mu'izz and his Era (Uyûnü'l-Ahbâr adlı eserin Mu'izz ile ilgili kısmının İngilizceye Tercümesi)*. London: I.B. Tauris & Co., 2013.
- Kâdî Nu'mân, b. Muhammed. *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*. thk. Habîb el-Fakî ve dğr. Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996.
- Kâdî Reşîd, b. Zübeyr. *Kitâbü'z-Zehâir ve't-tuhaf*. Kuveyt: y.y., 1959.
- Kâdî 'Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen b. Ahmed. *Tesbîtü Delâ'ili'n-nübüvve*. thk. Abdülkerîm Os-mân. Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, ts.
- Kâşif, Seyyide. *Mısr fî 'asrî'l-İḡṣidiyyîn*. Kahire: Matbaatu Câmîati Fuâd, 1950.
- Kavas, Ahmet. "Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kay, Henry C. "Notes on the History of the Banu Okayl". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 18/4 (1886), 491-526.
- Kindî, Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*. nşr. Rhuvon Guest. Leiden: y.y., 1912.

- Kudâ'î, Muhammed b. Selâme el-. *Târîhu'l-Kudâ'î: Kitâbü 'Uyûni'l-ma'ârif ve fûnûni ahhârî'l-halâ'if*. thk. Cemîl Abdullâh Muhammed el-Misrî. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1995.
- Kürd Alî, Muhammed. *Hitatü's-Şâm*. Dimaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 1983.
- Lev, Yaacov. "The Fatimid Conquest of Egypt Military, Political and Social Aspects". *Israel Oriental Studies* 9 (1979), 315-328.
- Lev, Yaacov. "The Fâtimid Navy, Byzantium and The Mediterranean Sea 909-1036 C.E./297-427 A.H". *Byzantion* 54 (1984).
- Makrîzî, Ahmed b. 'Alî el-. *Kitâbü'l-Mukaffâ' el-Kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991.
- Makrîzî, Ahmed b. 'Alî el-. *İtti'âzu'l-Hunefâ' bi-ahbârî'l-e'immeti'l-Fâtumiyyîne'l-hulefâ'*. thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl. Kahire: Meclisu'l-a'lâ li's-suûni'l-İslâmiyye, 1996.
- Mez, Adam. *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*. çev. Salih Şaban. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-. *Nihâyetü'l-Ereb fî fûnûni'l-edeb*. thk. Necîb Mustafâ Fevvâz-Hikmet Keşle Fevvâz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Quatremère, Etienne-Marc. "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah". *Journal Asiatique* 3/2 (1836).
- Quatremère, Etienne-Marc. "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah". *Journal Asiatique* 3/3 (1837).
- Sâbit b. Sinân, Ebü'l-Hasen. *Târîhu Ahhârî'l-Karâmita (Ahhârü'l-Karâmita içinde)*. Dimaşk: Dârü Hassân, 1982.
- Sa'îd b. Bitrîk. *et-Târîhu'l-Mecmû' 'ale't-tahkîk ve't-tasdîk*. nşr. L. Cheikho vd. Beyrut: Euty-chii Patriarchae Alexandrini Annales, 1905.
- Sâvîrus, İbnü'l-Mukaffâ'. *Târîhu Batârikati'l-Kenîseti'l-Mısriyye (History of the Patriarchs of the Egyptian Church)*. nşr. Azîz Suryâl Atiya, Yassâ Abdü'l-Mesîh, O. H. E. Burmester. Kahire: Matbuatu Cemiyeti'l-Âsârî'l-Kiptiyye, 1948.
- Seyyid, Eymen Fuâd. *ed-Devletü'l-Fâtumiyye fî Mısır Tefsîrûn Cedîd*. Kahire: Dârü'l-Misriyyeti'l-Lübnâniyye, 1992.
- Sürûr, Muhammed Cemâlüddîn. *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtumiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1995.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hüsnü'l-Muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: y.y., 1967.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dârü'l-Mearif, 1967.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhu'l-Fâtumiyyîn fî şimâli İfrîkiye ve Mısır ve Bilâdi's-Şâm*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001.
- Tâmir, Ârif. *el-Kâim-Biemrillâh*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1980.
- Tâmir, Ârif. *el-Mansûr-Billâh*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1980.
- Tâmir, Ârif. *Ubeydullâh el-Mehdî*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1980.
- Tâmir, Ârif. *el-Mu'izz-Lidînillah el-Fâtumî*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1982.
- Tokuş, Ömer. *Musul ve el-Cezîre'de Bir Arap Emirliği Ukaylîler*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Tomar, Cengiz. "Sûriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Wüstenfeld, Ferdinand. *Geschichte der Fatimiden-Chalifen*. Göttingen: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung., 1881.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn b. 'Abdullâh. *Mu'cemü'l-Büldân*. nşr. Dârü Sâdır. Beyrut: Dârü Sâdır, 1993.
- Yıldız , Hakkı Dursun (ed.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi "Abbâsîler Devrindeki İslâm Devletleri"*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. thk. İbrâhîm ez-Zîbek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed ez-. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1989.
- Zetterstéen, K. V. "Ukaylîler". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Maarif Basımevi, 1986.